

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
імені О.О.ПОТЕБНІ**

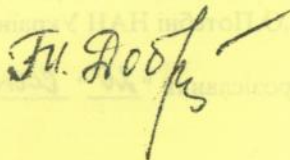
ДОБРОЛЬОЖА Галина Миронівна

УДК 808.31

**ІДЕОГРАФІЯ І ГЕНЕЗИС ПОЛІСЬКИХ
АНТРОПОГНОСТИЧНИХ ПОРІВНЯНЬ**

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Житомир - 1997

АВ 39.308

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі української мови Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка Міністерства освіти України

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України
Никончук Микола Васильович
Житомирський державний педагогічний інститут ім. І.Я.Франка, завідувач кафедрою української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Єрмоленко Світлана Яківна
Інститут української мови НАН України, завідувач відділом стилістики і культури мови

кандидат філологічних наук, доцент
Івченко Анатолій Олександрович
Харківський гуманітарний інститут "Народна українська академія"
Міністерства освіти України, завідувач кафедрою українознавства

Провідна установа - Дніпропетровський державний університет, кафедра української мови, Міністерство освіти України, м.Дніпропетровськ

Захист відбудеться "24" лютого 1998 р. о 15⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.261.72.01 в Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України (252001 м.Київ - 1, вул. Грушевського,4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України.

Автореферат розісланий "20" січня 1998 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Озерова Н.Г.

Актуальність обраної теми обумовлена наявними прогалинами в практиці і теорії компаративотворення, відсутністю в сучасній лінгвістиці єдиних поглядів на сутність порівняльної фразеології, а також повною відсутністю досліджень поліських порівнянь.

Висвітлення стійких народних порівнянь в Україні має багату традицію. Вони піддавалися аналізу науковців уже з XI століття. Уміщений у знаменитому "Ізборникові Святослава 1073 року" трактат Георгія Туровського "О образах" кваліфікує порівняння як "творчий образ". Ще з середини ХУІІІ століття (1736) український письменник Митрофан Довгалецький у роботі "Поетика (Сад поетичний)" вказав на причину і мету того, "що можна сказати одним словом або кількома", а воно "пояснюється багатьма"¹.

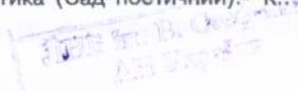
Запис стійких народних порівнянь теж починається із давнини - у "Літописі руському", "Повчанні" Володимира Мономаха, "Слову о полку Ігоревім", творах класиків української літератури.

Незважаючи на стійку традицію у вивченні компаративної фразеології, українське мовознавство ще не зробило узагальненої компаративнографічної роботи. На сьогодні вітчизняна компаративна лексикографія має два збірники українських народних порівнянь (Гурин І. Образне слово. Постійні народні порівняння. - К.: Дніпро, 1974. - 238с.; Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. - Харків: Основа, 1993. - 176с.).

Збір поліської фразеології, її класифікація і всебічне наукове вивчення були і залишаються невідкладними завданнями українського мовознавства.

Метою дисертаційної роботи є дослідження лінгвального механізму компаративної фразеології в поліських говорах та її ідеографічна структура.

¹ Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний). - К.: Мистецтво, 1973. - с.304.

Досягнення цієї мети передбачало вирішення таких завдань:

- збір поліських народних компаративем; здійснення внеску до словника українських народних порівнянь;
- визначення теоретичних основ, методик і критеріїв класифікації компаративем, встановлення їх структури, механізму мотивації та номінації в порівняльних конструкціях;
- аналіз поліських антропогностичних порівнянь на основі ідеографії модуля, їх типологія за об'єктом порівняння;
- встановлення рейтингу порівняльного об'єкта як вияву поліської ментальності у фразеологічній номінативній практиці.

Наукова новизна роботи у тому, що в науковий обіг вводиться значний фактологічний компаративний матеріал; досліджена фразеологія важливої для етно-(глото-)генези території; вперше вивчено структуру та ідеографію поліських порівнянь; зроблено суттєве коректування теорії компаративістики в частині ізометрії порівнюваних якостей та утвердження про компаративну тотожність не предметів, а їх якостей; вперше встановлено частотність 'компаративного об'єкта поліських народних порівнянь.

Різноманітними цілями дисертації зумовлено комплексний підхід до вибору **методів** дослідження. Основу методик визначає фактологічний метод з його складовими: польовим, анкетним, літературно-фактажним та контрольним.

Головним методом дослідження є аналіз в усіх аспектах ономазіологічного та семасіологічного розборів. Паралельно з ним використовується зіставний метод, що передбачає уточнення і деталізацію ідеографії компаративного модуля, інтерпретацію семасіологічної структури порівнянь та їх ономазіологічну ідентифікацію по говорах. Використано також методик етимологічного аналізу, асоціативний та контекстуальний методи, прийоми кількісного підрахунку рейтингу частотності об'єкта порівняння і на основі останнього - мотивів ментальності.

Усі методи і прийоми детерміновані методологічною основою дисертації, яка охоплює загальні лінгвістичні принципи системності (структурності) мови, варіативності її ареальних та хронологічних виявів, динамізму лінгвальних рівнів і системи в цілому, центру та маргінальності розташування. Загальна філософська база зіставлення (порівняння) передбачає діалектичні

категорії оформленості змісту і змістовності форми, взаємозалежності синхронії та діакронії, а також найважливіших законів психології (асоціації, мовної економії, надмірності та генералізації).

Об'єктом дослідження стала поліська компаративна фразеологія. Програма польових досліджень передбачала збір матеріалу в повному обсязі (зібрано понад 10 тисяч компаративних одиниць), але для лінгвістичного розгляду було зроблено обмеження порівняннями антропологічної ідеографії, оскільки весь компаративний інвентар виявився для дисертації завеликим. Це обмеження мотивоване ще й тим, що порівняння в основному стосуються людини та її діяльності, поведінки, звичок, характеру, моралі, фізичних ознак, естетичних уподобань і под. Цей розділ компаративної фразеології складає коло 7 тисяч порівнянь, які сформували відповідний розділ фразеологічної картотеки Полісся.

Ареал обстеження охоплює поліські території Житомирської, Волинської, Рівненської, Київської, Чернігівської і частково Сумської областей, а також суміжних зон.

Виходячи із завдань фразеологічного аналізу, ми не ставили перед собою за мету відбити точну діалектну артикуляцію і користувалися в основному літературною транслітерацією, оскільки багато порівнянь займають широкі південні та північні ареали і це вимагало інвентарного відображення компаративних фразеологізмів як українського лінгвального матеріалу.

Теоретичною основою роботи є дослідження фразеології у працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців.

Теоретичне значення полягає в комплексному підході до вивчення компаративних тропів, а також у встановленні їх структурно-семантичних особливостей, у визначенні їх можливостей виражати компаративну семантику, яка становить основу образно-експресивної номінації, порівняння є засіб аперцепції, тому що воно визначає умови сприйняття залежно від минулого досвіду, суми знань та загального психологічного стану людини, на які в свою чергу впливає навколишнє середовище.

Гіпотеза і концепція дисертації сформовані передбачувані збереженням значного фактологічного компаративного матеріалу, а також теоретичними настановами того апріорного підходу, який впливає із вартості латеральних зон, що характеризуються високою раритетністю архаїчної

фактогностики. Компаративна ментальність лісової чи лімнобіографічної людини докорінно відрізняється від аперцептивного самоусвідомлення степовика чи поморянина, і цей факт має велике значення для цілей етногенезу так само, як і мотиваційна спільність компаративотворення. Накопичення такого матеріалу і його фактологічне використання було б важливим аргументом у вивченні складного онтологічного процесу походження українського народу і його мови на початкових етапах її становлення.

Практична значущість роботи визначається можливістю використання її матеріалів для написання відповідного розділу з фразеології у підручнику (посібнику) з української діалектології; для створення українського фразеологічного словника або детальніше - словника українських народних порівнянь; вирішення проблем польського та українського етногенезу; розв'язання теоретичних питань класифікації, вивчення фразеологічної семантики, структури порівнянь, визначення принципів деривативного та етимологічного аналізу компаративної фразеології і стилістичного словотвору.

Матеріали і результати дослідження використовуються в курсах вивчення сучасної української мови (теми "Фразеологія" і "Лексична номінація"), української лінгвостилістики, діалектології та етнографії.

Апробація дисертаційної роботи. Результати дослідження було викладено в повідомленнях на Міжнародній науковій конференції "Проблеми адукації, науки, культури Беларускага Палесся" (Білорусь, Мозир, 1996), Всеукраїнській науковій конференції "Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку" (Запоріжжя, 1996), Всеукраїнській науково-практичній конференції "Іван Огієнко і утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні" (Житомир, 1997), Міжнародній науково-практичній конференції "Суспільствознавчі науки та відродження нації" (Луцьк, 1997), XVII Всеукраїнській діалектологічній нараді (Київ, 1997). З теми дисертації опубліковано 3 статті та 3 тези доповідей.

Дисертація обговорена і рекомендована до захисту на засіданні кафедри української мови Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літератури та двох додатків. Обсяг дисертації - 191 с., додатків - 392 с.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується тема, розкривається актуальність, наукова новизна та значущість дослідження, подається гіпотеза і концепція наукової роботи, характеризується теоретична основа і теоретичне значення, пояснюються методи і методологія аналізу; окреслюється мета, об'єкт, матеріал дослідження; визначається практична цінність наукової роботи.

Назва дисертації засвідчує обмеження теми і за матеріалом, і за об'єктом дослідження. Аспектні звуження ідеографією та інвентарні зведення до антропогностичних порівнянь моральної, естетичної та фізикоквалітативної тематики знаходять своє пояснення в широкоплановості матеріалу.

Що стосується злободенності об'єкта, то практично вся українська діалектна компаративістика залишається актуальною лінгвістичною наукою - українські народні порівняння є незаймана фразеологічна територія, до якої тільки приступають дослідники.

У **першому розділі** "Ідеографія компаративного модуля" висвітлюється стан попередніх досліджень у галузі компаративної фразеології.

У кожній мові є в усіх структурних ярусах гностична категорія компаративності, яка виражається у формах словосполучень із зв'язкою подібності, у розрядах прислівників способу дії, у категоріях співвідносності міри якості, у підрядних порівняльних реченнях і в компаративній фразеології.

Термін "компаративема" (КО) ми вживаємо як номінант елемента того ярусу фраземіки, який сформований ідентифікаційними зворотами (порівняннями).

Суть компаративної семантики полягає в мисленому порівнянні предметів та їх властивостей за рівномірними ознаками з метою розширення і поглиблення сприйняття в частині гносеології чи досягнення образності в сфері стилістичної номінації. За називною функцією порівняння кваліфікуються як

найпростіший вид тропа, як початкуючий засіб образності; внаслідок маніфестації уподібнення відбувається напластування суб'єктивної інформації на денотативну.

Образність фразеологічної одиниці - це здатність фразеологізму мати в семантичній структурі мотивуючий їх значення образ, тобто наочно-відчуттєву уяву про предмети і явища об'єктивної дійсності, що виникли від семантичної двоплановості стійкого словосполучення.

Уся образність розвинулася з психологічних асоціацій, тому порівняння стали вихідним матеріалом для розвитку усіх засобів стилістики: метафори, символу, епітета, іронії, сарказму, гіперболи, перифрази.

Структура компаративної фразеології розглядається не в конструкціональному, а в структуральному плані, вона підлягає усім законам лінгвальних відношень на рівні одноярусної і між'ярусної парадигматики, тобто системи і структури. Компонентами цих відношень є синкомпаративність (вираження близької семантики): симпатична як свиня загранична, гарний як собака на морозі; антикомпаративність (контрарність): білий як сніг - чорний як сажа; омокомпаративність: набрався як собака бліх 1. "дуже побили"; 2. "потрапив у скрутну ситуацію"; 3. "голодний" тощо.

Сукупність КО різних лексико-граматичних розрядів, що об'єднуються певними ознаками семантики, структурує поле, яке пропонується називати компаративно-семантичним полем (КСП). КСП включає компаративно-семантичні групи (КСГ), які в свою чергу складаються з компаративно-семантичних рядів (КСР).

Виділяється велика група за синкретністю суб'єкта і об'єкта, в якій суб'єкт одночасно виступає і об'єктом порівняння: голова як пришта.

Грамматична категорія компаративності можлива тільки при наявності точки квалітетного відрахунку, властивість якої є метричною основою порівняння двох предметів з гомогенною якістю.

Конструкція порівняння є тричленна фраза, що складається з компаративного суб'єкта, компаративного предиката (модуля) та об'єкта: руки чорні як земля. Предикат і об'єкт порівняння обов'язково поєднуються порівняльним сполучником. Паралельно з цим визначенням будови компаративної фразеологічної одиниці

(КФО) її розглядають і як біструктурну фразу, що конструюється лише двома частинами: основою порівняння і порівняльним зворотом: білий як сніг. З цією онтологією компаративної конструкції можна погодитися тільки за умови її оперативного використання. При детальнішому розгляді основою порівняння виявиться не суб'єкт, а той компонент КО, що позначає ознаку, яка вказує на те спільне, що існує між суб'єктом і об'єктом. Цей предикат порівняння будемо називати компаративним модулем (*tertium comparationis*). Модуль є найважливішим континуантом порівняння, який несе в собі ідею звірення, ізодоксію властивостей номінативного і компаративного імен. Саме модуль відіграє головну роль у становленні компаративних зв'язків. Модуль має смислооб'єднуючу (інтегральну) семантику компаративеми. Ця ідея накладення гомогенних властивостей (або, точніше, ідентифікація однієї однорідної якості) є складовою частиною семантики КФО. Спільно з суб'єктом та об'єктом порівняння за допомогою порівняльного сполучника модуль формує компаративну конструкцію.

У всякому мислительному акті уподібнення обов'язково присутні два компоненти - суб'єкт порівняння й об'єкт порівняння, що денотативно виражаються як номінативне ім'я та компаративне ім'я. Не можна вважати порівняльною таку конструкцію, яка охоплює найменування тільки одного предмета.

Суб'єкт порівняння - перший член стійкої компаративної конструкції, що позначає предмет, який піддається зіставленню², чи, точніше, властивість якого піддається ідентифікації.

Компонент порівняння, що є носієм образу і позначає предмет, з яким здійснюється зіставлення і який приєднується до інших компонентів образної компаративеми за допомогою порівняльного сполучника, називається об'єктом порівняння³; наприклад, у КО шия брудна як поле від гречку суб'єктом порівняння є шия, компаративним модулем (предикатом) - брудна, об'єктом порівняння - фраза як поле під гречку.

Сигніфікативно порівняння бувають різних форм. Залежно від виражальних засобів вони можуть бути повними та

² Огольцев В.М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. - Л.: Изд-во Ленинград, ун-та, 1978.- с.156.

³ Огольцев В.М. Там же.- с.155.

елізивними. Обов'язкова присутність компаративного суб'єкта і компаративного об'єкта у мислительському акті не передбачає обов'язковості експлікації номінативного і компаративного імен у вислові, тому одноелементні КО з одним тільки сполучником та об'єктом є частими фактами мовленнєвої фрази: як у раю, як на шнурку тягнеться тощо.

Кожна КО є різновидом лінгвемі і, отже, їй властиві усі функції мови: комунікативна, інтелектуальна, презентативна, волюнтативна, емотивна, акумулятивна, гносеологічна, стилістична та ін. Особливе місце в функціональній структурі мови займає пізнавальна роль: шлях зіставлення пізнаваного з раніше пізнаним перетворює метафору на мовний знак, що сприяє швидкості і розширенню думки⁴. Ці основні функції компаративних тропів доповнюються рядом другорядних: прагматичною, текстоутворюючою, деривативною, мовленнєвоекономічною тощо.

Категоріальний підхід у класифікації порівнянь вичленовує ономасіологічний та семасіологічний класи. Перший з них охоплює членування за: а) назвами суб'єкта порівняння; б) назвами об'єкта порівняння і в) за назвами компаративного модуля. Останній може бути атрибутивним (прикметниковим, дієприкметниковим, числівниковим, атрибутивно-займенниковим); акціональним (дієслово); ситуативним (прислівник) тощо.

Семасіологічний клас порівнянь членується за семантикою тих самих компонентів, в яких найважливішу роль відіграє модуль, що передає в своєму змісті компаративну ідею.

Компаративні фраземи перебувають у постійному розвитку, починаючи від свого виникнення і закінчуючи стадією архаїзації. Вони можуть бути як інноваційними, так і архаїчними.

Акт порівняння полягає в тому, що в його реалізації відбувається предикативація понять на основі ізосемної властивості суб'єкта й об'єкта, а не їх заміна. Цей акт став мотивуючою базою компаративації.

Змістовим планом компаративної одиниці є компаративна семантика. Її структура охоплює семантичну будову порівняння, компаративне (фразеологічне) значення, образність, внутрішню

⁴ Потебня А. А. Теоретическая поэтика. -М.: Высш. шк., 1990. -с. 203, 206.

форму, моносемію і полісемію, фразеологічну номінацію тощо. Семантична будова КО охоплює сукупність компонентів з компаративним релятивом і компаративним значенням, вираженими відповідно морфолого-синтаксичною конструкцією. Компаративна семантика базується на кореляції квалітативних предметів і явищ, які експлікуються у форми порівняння. Образність КО відносять до засобів художнього відображення усвідомленої дійсності, відбиття у конкретно-чуттєвій формі яскравих її властивостей. Внутрішня форма порівняння це, по суті, мотиватор ізометрії, що розвиває ізосемний компонент сумісництва, метафоричне зрушення якості об'єкта до якості суб'єкта.

Частина друга першого розділу відображає класифікацію порівнянь за категоріальним значенням модуля, де виділяються КСП моральних якостей, рис характеру, естетичних ознак, фізичних особливостей людини. Ілюстрацією класифікації за компаративним модулем може стати КСГ 'впертий'- КСГ 'поступливий', які є складовою частиною КСП на позначення рис характеру людини. Вони досить легко структуруються за вибором об'єкта порівняння.

Моралегностичний модуль порівняння у групі із загальним значенням 'впертий' виражається таким семасіологічним рядом: впертий, упертий, натуристий, вперся, упиратися, стати.

У ролі порівняльного компонента найчастіше називають домашніх тварин, поведінка яких уже стала еталоном непоступливості, впертості: упертий як цап, впертий як бичок (як козел, як осел, як баран, як слон), вперся як віл у нові ворота, став як баран на воротах, натура як у тура, натуристий як віл, уперся як баран в сіно (би бик), став як окунь проти води, а також впертий як гедзь.

Нами зафіксовано дві КО, де мірилом упертості стали негативні риси характеру самої людини: впертий як бусурман (як пам'ять і згадка про постійні напади загарбників на наші землі) та упертий як магар (мотивовано непоступливим характером конкретної людини з вуличним прізвиськом Магар).

Непорушність, твердість, необхідність важкої праці при опрацюванні деревини також асоціюються з упертим характером людини: впертий як пень (як пеньок, як двері), вперся як на пень заїхав, як кілок в огорожу, як кілок в тин), стоїть як ослін.

Основа порівняння протилежної за значенням КСГ 'поступливий' виражена такими атрибутивними частинами мови: послушний, покірний, смирний, безпомічний, тихий, безпорадний, немічний, м'який, а також дієсловом розм'як, що актуалізують різні відтінки розуміння поступливості, слухняності і покори.

У порівняльній частині найчастіше використовуються особливості поведінки тварин та гнучкість рослин; властивості людей та предметів на позначення покори зустрічаються досить рідко.

Аналізуючи номінанти на ознаку поступливості та покірності різних тварин, можна виділити такі мотиви утворення КФО:

- 1) поступливість, покірність як риса характеру: нагнув голову як віл (як віл у ярмо), тиха як ягня (як ягня в стаді), смирна як ягниця (як телиця); тихий як овечка: не скаже ні словечка; оком кліпа як та овечка, жде як віл обуха в лоб:
- 2) спосіб життя: ходить як лин по дну:
- 3) покірність через малий вік: як теля нерикане, безпомічний як теля (пор.: безпорадне як мале дитя), немічний як тільки на світ народився;
- 4) поступливість, покірність як наслідок муштри: покірний як панський собака, послушний як кінь загнуданий, ходить як на задніх лапах (лапках).

Об'єктами порівняння, що характеризують поступливу і слухняну людину, виступають тонкі, хисткі рослини: гнеться як лозина, стоїть на ногах як стебло на вітрі.

На ознаку безхарактерності використовуються властивості побутових предметів, їх можна згрупувати за такими ознаками:

- 1) м'якість: м'який як подушка, розм'як як віск;
- 2) гладкість: як шовковий; нежонатий як вовк, оженився - як шовк;
- 3) безформність: розм'як як віск, веде себе як ганчірка (як тряпка), характер як глизьоватий хліб.

Слухняність, покора, поступливість порівнюються також з дуже рівним кроком, рухом: ходить як по струнці (як по ниточці).

Байдужість, несприйняття оточуючого спостерігаємо в КО: покірний як мрець, сидить як спечений, а безмежне терпіння та слухняність у компаративемі терпить кару як злу негоду.

Болісні відчуття, неспокій і, як наслідок, намагання не тривожити рану, лікувати її спричинили виникнення компаративем годить як болячці, догоджає як чирякові в роті.

Другий розділ “Етимологічний аспект компаративного процесу” об’єднує матеріал, який розкриває значення компаративної фразеології для етимологічних досліджень і етимологію КФО.

Раритетність компаративної фразеології визначається високою акумулятивністю її структури, при якій консервується архаїчна семантика. Це дозволяє розгадати первісне значення багатьох лексем. Наприклад, записане нами на півдні Рівненщини порівняння стегно як щастя явно вказує на етимологічну семантику слова щастя як номінанта фортуальної ідеографії: виділена при розподілі забитого звіра частина у первісному вживанні називалася щастя.

З аналогічними лінгвістичними проблемами можна зіткнутися і зараз при аналізі модулів різноманітних порівнянь, що зближуються функцією поширення значень на відтінки семантики. Простежимо її мутацію на прикладі модуля ‘дурний’, віднесеного до об’єкта дерево.

Як засвідчує аналіз слов’янських мов, праслов’янське семантичне мікрополе лексеми дурний структуроване такими інваріантними семемами: дурний ‘схвильований, роздратований’ -> ‘гнівний, заморочений, затуманений гнівом, шалений, дикий’ -> ‘нерозумний’; ‘такий, що викликає схвильовання, заморочення (напр., про хворобу, отруйні рослини)’.

Інваріантність сучасного українського прикметника дурний ‘розумово обмежений, тупий; нерозумний’; ‘некмітливий, недогадливий, непередбачливий’; ‘нетямущий, недосвідчений, наївний’ (СУМ) по говорах компонується варіантними семемами, які утворюють широке семантичне поле, про що свідчить багата діалектна компаративістика. Мутації семантики і відтінки значень діагностуються порівняннями, в яких ідея модуля показує нежданий зміст:

- 1) твердість: дурний як дуб (як дерево, як дошка, як дощечка, як ступа, як прач, як праник), тупий як сибірський дуб (як дерево, як стіл, як підвіконня);

- 2) неотесаність: голова як довбня (як довбня неотесана), тупий як кілок неотесаний (як пеньок неотесаний, як деревина неотесана, як дрова), дурний як пень (як сосновий пень);
- 3) незагостреність: дурний (тупий) як деко на труні, тупий як довбешка (як товкач у ступі, як деко від труни), дурний як довбня, голова як довбешка;
- 4) безформність: дурний як поліно (як колода, як цурпалок);
- 5) нездатність до сприйняття, нерозуміння: доходить як до стовпчика, дійшло як до пенька, кажи як до дерева, дурний як стовп;
- 6) відсутність сенсу стояння; завада, перепона: дурний як пень (як сосновий пень, як пень гороховий, як бовдур), розумний як низько зрізане дерево;
- 7) пустота, незаповненість, нездатність утримувати вміст: у голові розуму як у пустій ступі, голова пуста як пробка (як дупло, як дупло у липі), голова порожня наче ступа, голова як сито пусте (як решето, як паркан), розуму як у ситі води, дірявий як решето, розум дірявий як тин, дурний як пліт (як ступа, як пробка, як сак);
- 8) мішанина, сумбурність: у голові як у цебрі з картоплею;
- 9) незакінченість, непридатність: голова як коряк недодовбаний;
- 10) сп'яніння: дурний як чіп (як щіп);
- 11) податливість, безвідмовність: дурна як двері розкриті (про гулящу дівчину).

Таким чином, аналіз семантичної структури модуля, що об'єднує багато компаративних об'єктів, з одного боку, може розкрити етимологічні значення, а з другого - з'ясувати діахронічну динаміку та її результати. Завдання полягає в автономізації проблеми.

Історико-етимологічний підхід до аналізу компаративної фразеології провадиться паралельно з вивченням її ідеографії. Цей симбіоз має значення тому, що семантика становить собою і функціональну сутність КО як окремих елементів мови. Фразеологи не зразу прийшли до залучення ідеографічного інструментарію в діахронічний аналіз стійких зворотів, цьому

заважало ототожнення методики етимології слів з методикою етимології компаративем. Характерно, що при реконструкції праслов'янської компаративістики саме семантичний критерій стає визначальним для діагнозу питомості того чи іншого порівняльного звороту.

Наводимо приклад етимологічного аналізу компаративного об'єкта лѣпех у порівнянні говорить як лѣпех шумить.

Лѣпех: говорить як лѣпех шумить 'дуже тихо говорить'. Це порівняння з шелестом аїру болотяного *Asopus salatus*, що має в українських і переважно поліських говірках назви лѣпеха, ліпаха, лѣпеша, лѣпешняк, лѣпех.

Аїр болотяний видає приємний запах, і з цієї причини використовується як елемент клечального фітосвіту. Рослина з широкою діалектною номінативною синонімією має ще назву пахуче зілля, в якій, очевидно, захований корінь етимона -пах-. Якщо це так, то у формах лѣпех, лѣпеха, лѣпеша і лѣпешняк -пех- виступає як асимілятивно видозмінений вокалізм -пах- < -пех-, а лѣ- залишається кваліфікувати як рудиментарний префікс. Для іншої етимології поки що аргументації нема.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження про метафоричний статус компаративемі, одномірність метрогностики предметів, тричленну конструкцію КО, обов'язковість компаративної ідеї, належність компаративної фразеології до структури мови і наявність її власної структури, виконання нею загальномовних і специфічних функцій, класифікація КО на основі єдності семантики суб'єкта, об'єкта і модуля; наявність симетричних структур з рівновагою позитиву-негативу в КСП на ознаку естетичних якостей і в КСП на позначення фізичних властивостей людини, відсутність ідеографії позитиву в асиметричному КСП на позначення рис характеру, абсолютну доміанту негативу в КСП на ознаку моральних якостей людини, що пояснюється надзвичайною магією компаративної сентенції, яка конвенціонально спрямована на ліквідацію негативної моралі; і останнє - про найвищу компаративну валентність властивостей домашніх тварин та демонічних істот.

У поліській компаративній фразеології негативно конотовані КСГ у кількісному відношенні виявилися більш

потужними, ніж групи з позитивною конотацією. Це підтвердило загальну закономірність пейоративного розвитку фразеології в усіх мовах світу.

У додатки (392 стор.) винесені словник класифікації порівнянь за компаративним модулем, словник модульної валентності компаративного об'єкта і показник частотності об'єкта порівняння.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Категорії моралі в поліських народних порівняннях// Східно-слов'янські мови в їх історичному розвитку: Зб. праць Всеукр. наук. конф., присв. 90-річчю від дня народження С.П.Самійленка. Ч.2.- Запоріжжя, 1996.- с.39-41.
2. Іван Огієнко й розвиток української фразеології//Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні: Матеріали доп. і повід. на Всеукр. наук.-практ. конф.- Житомир, 1997.-с.86-87.
3. До етимології поліських народних порівнянь // Суспільство-знавчі науки та відродження нації: Зб. наукових праць. Ч.3. - Луцьк, 1997.- с. 42-45.
4. Добролюжа Г. Идеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. -Київ: "Волинь", 1997. -52 с.
5. Идеографія егоїзму та байдужості в поліських народних порівняннях //Культура слова.-К., 1997.- Вип. 51.- с.100 - 103.
6. Никончук М., Никончук О., Орленко Г. Деякі терміни матеріальної культури в говірках правобережного Полісся. В кн.: Славянский и балканский фольклор//Этнолингвистическое изучение Полесья.- М.: Индрик, 1995.- С.223-229.
7. Добролюжа Г., Никончук Н. Белорусский материал в лингвистическом образовании украинских студентов// Проблемы адукацыі, навукі, культуры Беларускага Палесся: Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі. Ч.2.- Мазыр, 1996.- С.19-20.

Добролюжа Г.М. Идеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01.- українська мова.- Інститут мовознавства імені О.О.Потебні НАН України,Київ, 1997.

У праці досліджені і класифіковані за ідеографічною ознакою поліські народні порівняння. Проведена етимологізація і пояснена мотивація незрозумілих компонентів компаративем. Визначено модульну валентність і встановлено рейтинг частотності компаративного об'єкта.

Ключові слова: порівняння, компаративема, компаративний модуль, компаративний суб'єкт, компаративний об'єкт, компаративація, етимологічний аналіз, ідеографія, валентність, частотність.

Добролежа Г.М. Идеография и генезис полесских антропогностических сравнений.- Рукопись.

Диссертація на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. - украинский язык.- Институт языковедения имени А.А.Потебни НАН Украины, Киев, 1997.

В работе исследованы и классифицированы по идеографическому признаку полесские народные сравнения. Проведена этимологизация и объяснена мотивация непонятных компонентов компаративем. Определена модульная валентность и установлен рейтинг частотности компаративного объекта.

Ключевые слова: сравнение, компаративема, компаративный модуль, компаративный субъект, компаративный объект, компаративація, этимологический анализ, идеография, валентность, частотность.

Dobrolezha H.M. Ideography and Genesis of Polissya Anthropognostic Similes. - Manuscript.

Dissertation presented to acquire candidate degree in philology in speciality 10.02.01. - The Ukrainian language. - O.Potebnya Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1997.

The dissertation is concerned with Polissya folk similes which are classified according to their ideographic character. Etymological analysis is carried out, and motivation of incomprehensible components of comparativemes is explained. Modulus valency and frequency rating of objects of comparison are determined.

Key words: simile, comparativeme, modulus of comparison, object of comparison, act of comparing, etymological analysis, ideography, valency, frequency.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, which is mostly illegible due to blurring and fading.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a date or page number, which is mostly illegible due to blurring and fading.

AB 39.308

AB 39.308